

Jaap Osinga

Rembrandt trouwde tien dagen later en Saskia elf

De noodzaak van een dubbele Juliaans-Gregoriaanse
datering

In de geschiedschrijving wordt heel vaak voorbijgegaan aan het verschil tussen de Juliaanse en de Gregoriaanse kalender. Maar van 4 oktober 1582 tot 1 januari 1701 moet voor gebeurtenissen in Groningen secuur de datering worden bekeken, níet alleen voor de openingszitting van de hogeschool in 1614 en het Gronings Ontzet in 1672.

Het miskende Juliaanse verleden

De herdenking op 23 augustus 2014 van vierhonderd jaar universiteit te Groningen is bepaald opmerkelijk als men bedenkt dat het Gronings Ontzet jaarlijks wordt gevierd op 28 augustus. In het eerste geval is namelijk de Juliaanse datum van maandag 23 augustus 1614 gebruikt als gelijke Gregoriaanse hedendaagse memoriedag, terwijl de eveneens Juliaanse 17 augustus 1672 dat de troepen van de bisschop van Munster het beleg ophieven, resulteert in feestelijkheden die Gregoriaans elf dagen later plaatsvinden! Ook opvallend is dat in het kader van Saskia⁴⁰⁰jaar haar doopdatum van 2 augustus 1612 en de datum van haar huwelijk met Rembrandt op 22 juni 1634, werden gebruikt als historische kapstok voor herdenkingsactiviteiten in 2012. Onderscheidenlijk in Leeuwarden en Sint Anna Parochie waar het huwelijk werd gesloten. Hier werden eveneens de Juliaanse data gebruikt alsof dat voor de Gregoriaanse herdenking niet het minste of geringste verschil uitmaakt.

Wie er op gaat letten, vindt talloze voorbeelden uit binnen- en buitenland van zulk verwarrend gebruik van de huidige Gregoriaanse datering voor gebeurtenissen uit periodes waar in de desbetreffende gebieden toentertijd de Juliaanse kalender werd aangehouden.

Osinga

Als student politieke wetenschappen eind jaren 60 aan de Gemeente Universiteit te Amsterdam kon men bij het bijvak Moderne Geschiedenis begrijpen waarom de Russische revolutie van 25 oktober 1917 te Sint Petersburg, jaarlijks op 7 november wordt herdacht. De afwijkingen van de Juliaanse kalender met de Gregoriaanse verklaren in dit geval een hiaat van *dertien* dagen. Vanuit het boerenbestaan ook bekend met de *elf* dagen verschil tussen 1 mei en 'oude mei' – 12 mei – als begindag van agrarische contracten (arbeiders en dienstmeiden, landerijen) en 12 november – 'oud-allerheiligen' – als betaaldag van de landpacht, dringt dan de idee zich op dat kalendersverschillen vanwege de Juliaans-Gregoriaanse samenhang veel vaker aan de orde zijn dan uit de gangbare historiografie blijkt.

De Juliaanse Kalender

In het jaar 46 voor Christus vond onder Julius Caesar een kalenderhervorming plaats. Het begin van het jaar ging van 1 maart naar 1 januari (vandaar september, oktober, november en december voortaan als negende, tiende, elfde en twaalfde maand). Bovendien werd de extra dag per vier jaar op de zesde dag voor 1 maart – bissextile – toen verplaatst naar het eind van februari. Maar doordat het zonnejaar 365,242199 dagen beloopt en niet 365,25 betekent de vierjaarlijkse schrikkelag dat er een gemiddeld jaarlijks verschil is van ruim elf minuten waardoor per 128 jaar de zonnetijd één dag gaat vooruitlopen op de kalenderdatum, zodat de seizoenen daardoor als het ware 1 dag vroeger beginnen.

Dit werkt door in de Paas-regeling van het Concilie van Nicea (325 A.D.): om het onwenselijk geachte samenvallen met het Joodse Pesach te vermijden, is destijds bepaald dat Pasen valt op de eerste zondag ná de eerste volle maan of na de lente-evening, die toen op 21 maart werd vastgesteld. Bij het sindsdien wisselen van de Paasdatum tussen 22 maart en 25 april, schoof door het teruglopen op de kalender van de doorgang van de zon over de evenaar (equinox) deze kerkelijke vierdag evenwel langzaam naar het feitelijke zomerseizoen. Vandaar dat door de bul *Inter gravissimas* van paus Gregorius XIII (24 februari 1582) de lente-evening weer op 21 maart werd gefixeerd in plaats van de toen actuele 11 maart. Daartoe werd een kalendersprong gemaakt van tien dagen van 4=14 naar 15 oktober 1582 plus de regeling dat voortaan de schrikkelag vervalt in de niet door vier deelbare eeuwjaren (zeventien-, achttien- en negentienhonderd enzovoort).¹

Deze roomse Nieuwe Stijl van 1582 is echter allerminst overal gelijktijdig ingevoerd! Nader onderzoek leert dat in de historiografie zowel (inter) nationaal als regionaal het naast elkaar bestaan van de Juliaanse en Gregoriaanse kalender zelden aandacht krijgt. Maar al te vaak worden zonder enige uitleg *Juliaanse data* vermeld alsof het *Gregoriaanse* betreft, en omgekeerd. (B.v. bij die herdenkingen in Groningen: 23 augustus 1614/2014, $J=G$ en 28 aug.1672/2014, $G=J$.)

Het is in de geschiedschrijving een alom gemankeerd feit dat op heel verschillende tijdstippen de Nieuwe Stijl van kracht werd. Specialistische literatuur terzake leert dat op 4=14 oktober 1582 het rooms-katholieke Spanje, Portugal, Polen en Italië (grotendeels) de pauselijke opdracht volgden, Frankrijk per 9=19 december 1582 en op 21=31 oktober 1587 Hongarije.² Maar de andere katholieke gemeenschappen en protestantse landen wezen deze paapse nieuwigheid van de hand. (Op 1+13=14 januari 2015 vierden nog miljoenen Oosters-orthodoxe christenen nieuwjaar!

In de Nederlanden doet zich wat dit betreft een bijzondere situatie voor die in de vaderlandse geschiedschrijving volkomen wordt genegeerd. In 1582 speelde namelijk het feit dat Willem van Oranje en diens omgeving probeerden de (rooms-katholieke) hertog Frans van Anjou – jongste zoon van de Franse koning Hendrik II – als landsheer van de Nederlanden te laten optreden; in 1581 door de Staten-Generaal aangesteld, had hij op 22 februari 1582 plechtig te Antwerpen de eed afgelegd als landvoogd. Vandaar zijn plakkaat (10 december 1582) om de Gregoriaanse kalender in te voeren, wat werd aanvaard door de Staten-Generaal, Brabant en Zeeland per 14=24 december 1582, Limburg en de Spaanse Nederlanden ('België') op 20=30 dec. 1582 en Holland per 1=11 januari 1583. Nadat Anjou stierf aan tuberculose in 1584, als mislukte heer der Nederlanden, werd Willem van Oranje – overgegaan van de rooms-katholieke naar de lutherse kerk – leider van de Zeven Provinciën. Maar intussen hielden de opstandige gewesten Gelderland, Utrecht, Friesland en Overijssel (plus Drenthe) vast aan de Juliaanse traditie.³

Heel opmerkelijk is dat de *Historie van Groningen* (1976) helemaal niets vermeldt over deze kalenderkwestie. Want na het verraad van Rennenberg (3 maart 1580) was door het Spaanse bewind de Gregoriaanse kalender ingevoerd per 1=11 maart 1583, waarna als gevolg van de Reductie van 1594 in de stad Groningen de Oude Stijl werd hersteld: 19 november Nieuwe Stijl ging terug naar 9 november 1594 Oude Stijl.⁴ (De Ommelanden hadden intussen de Oude Stijl aangehouden.)

Almanakken en zondagsletters en andere memorabilia

Men was destijds gewend aan het in almanakken per maand naast elkaar gebruiken van kalender-kolommen Nieuwe en Oude Stijl. Daarvan zijn er vrij veel bewaard gebleven, ook voor Groningen.⁵ In brieven, geschriften en officiële stukken volstond men vaak met de toevoeging O.S. of N.S., maar ook was heel gebruikelijk een dubbele datering met een schuine of horizontale breukstreek te hanteren. Zo zijn er nogal wat praktische herinneringen aan het naast elkaar bestaan van de Gregoriaanse en Juliaanse kalender. Er is bovendien in Franeker een publieke herinnering in de vorm van het bijschrift 'Ao 1665 den 6 Ian: n: styl' in de cartouche bij de reliëfsteen op de Godsacker (nr. 35) die dateert van na de begrafenis van stadhouder Willem Frederik van Nassau-Dietz, toen zijn neef Johan Maurits van Nassau-Siegen op de terugweg naar Holland met enkele ruiters uit zijn gevolg door een instortende brug te water was geraakt en 'hier wonderlik uyt watersnoodt verlost'(Afbeelding 1).⁶ Niet anders dan in de *Historie van Groningen* (1976) is er over de hele Juliaanse kalender ook geen enkel woord te vinden in de *Geschiedenis van Friesland* (1968; 1998) noch in *De canon van de geschiedenis van Friesland in 11 en 30 vensters* (2008).

Doordat in 1582 donderdag 4=14 oktober in Gregoriaanse gebieden werd gevolgd door vrijdag 15, maar in Juliaanse streken door maandag 15 oktober, kreeg men rare praktische gevolgen bij de overgang van het ene gebied naar het andere. Van Juliaans naar Gregoriaans versprong de weekdag vier dagen naar voren, en omgekeerd drie dagen vooruit (is vier terug). Voor de christelijke feestdagen en andere (gedenk)dagen gold uiteraard dat men die twee keer kon meemaken door van Gregoriaans naar Juliaans gebied te reizen. Een voorbeeld vinden we in 1644 bij stadhouder Willem Frederik van Friesland, Groningen en Drenthe: 'tweemaal dit jaer Kersdach gehouden, eerst in Den Haghe, daarna hier' (te Leeuwarden). De uitgave van zijn dagboekantekeningen in een reeks van

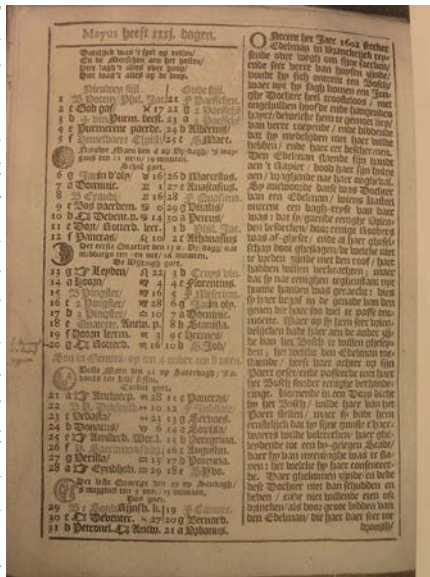

Afbeelding 1: Cartouche aan het weeshuis Godsacker te Franeker. De tekst luidt: 'Ao 1665 den '6 Ian: n: styl wert sijn Doorl Fürstel: Gen: Iohan Mauritz Fürst tot Nassow hier wonderlik uyt watersnoodt verlost'.

opeenvolgende almanakken, toont mooi hoe in de praktijk gewerkt werd met naast elkaar geplaatste maandkalenders Nieuwe en Oude Stijl én met een dubbele dagtekening met horizontale breukstreef (Afbeelding 2).⁷ Een ander voorbeeld is dat van een bezending van de Staten-Generaal die op 17 januari 1637 uit Den Haag vertrekt en te Leeuwarden aankomt op 12 januari.⁸ Dat laat zich gemakkelijk begrijpen als een reis van vijf dagen van 17 naar 22 januari Nieuwe Stijl dan wel 7 januari naar 12 Oude Stijl.

Het ongemak van het naast elkaar bestaan van beide kalenders leidt soms tot geforceerde redeneringen om Juliaanse en Gregoriaanse data met elkaar in overeenstemming te brengen. Een opvallend voorbeeld hiervan vinden we bij een specialist van Rembrandt en Saskia, die de Friese Juliaanse kalender aldoor blijft miskennen. Zo beredeneert hij bij het huwelijk van 1634: 'De bruidegom moet in allerijl per schuit de Zuiderzee overgestoken zijn.'⁹ Maar de opgemerkte krappe reismogelijkheid van vier dagen tussen Rembrandt's vertrek en diens arriveren was in werkelijkheid tussen het Gregoriaans genoteerde afreizen en de Juliaans vermelde aankomst een ruime periode van twee weken (4+10 dagen).

Men was gewend om te werken met z.g. zondagletters, a tot en met g (in plaats van zondag, maandag etc.), die doorlopend werden aangegeven in de almanak naast de kalenderdata. Weet men het jaartal, de datum en de zondagsletter van een gebeurtenis dan volgt daaruit als vanzelf – direct zichtbaar in de almanakken – of het een Juliaans dan wel Gregoriaans feit betreft. Bijvoorbeeld bij de executie van Karel I te Londen die allerwegen wordt vermeld op 30 januari 1649. De gangbare geschiedschrijving suggereert met die kale datum, zónder enigerlei uitleg of toelichting, dat het een Gregoriaanse datering betreft. Maar weet men dat dit een dinsdag

Afbeelding 2: De Nieuwe Stijl/Oude Stijl pagina uit het dagboek van stadhouder Willem Frederik (pagina4).

Osinga

– c – was dan moet het wel Oude Stijl zijn geweest, dus is de correcte notatie: 30 januari/9 februari 1649. En de capitulatie van Nieuw Amsterdam die wordt beschreven op zaterdag 6 september 1664 kan niet anders dan Nieuwe Stijl zijn: 27 augustus/6 september 1664.

Moderne Stijl

Omdat in de zeventiende eeuw het Juliaans-Gregoriaanse verschil tien dagen was, dateerde men toen het Gronings Ontzet op 17/27 augustus 1672. De jaarlijkse festiviteiten op 28 augustus zijn het gevolg van het vervallen van de Gregoriaanse schrikkel dag in 1700, waardoor nadien de Juliaanse kalender elf in plaats van tien dagen achterliep op de Gregoriaanse! Op aandrang van een missive van de Duitse – ‘Regensburger’ – Protestantse en Evangelische Rijksgraven en Steden van 30 december 1699 hadden de Staten-Generaal (resolutie 6 februari 1700) de Juliaanse gewesten aangespoord over te gaan op de Nieuwe Stijl. Gelderland volgde op 1=12 juli 1700, Utrecht en Overijssel 1=12 december 1700, Friesland en Groningen 1=12 januari 1701 en Drenthe 1=12 mei 1701.¹⁰

De aanduiding voor Gronings Ontzet 17/27 augustus 1672 (Oude Stijl/ Nieuwe Stijl) moet dus worden aangevuld met 17 aug. 1672 Oude Stijl/28 augustus Moderne Stijl (M.S.). En voor het huwelijk van Rembrandt op 22 juni 1634 betekent dit dat hij toen – als Hollander – tien dagen later trouwde (op 2 juli). Maar na invoering van de Gregoriaanse kalender in Friesland per 1=12 januari 1701 geldt voor zijn eega 22 juni 1634 O.S./3 juli M.S., weshalve: Saskia trouwde elf dagen later!

Dit is dus volledig genoteerd: 22 juni/2 juli 1634, 22 juni 1634/3 juli. Deze notatie is uit zichzelf duidelijk zonder de toevoeging O.S./N.S. en O.S./M.S., omdat het al of niet gebruiken van het jaartal '1634' die informatie impliceert. Zo komt men bij de jaarlijkse Oranjemarsen in Belfast op 12 juli, die herinneren aan de Slag aan de Boyne van 1 juli 1690, tot: 1/11 juli 1690, 1 juli 1690/12 juli.

De Moderne Stijl hangt uiteraard af van de invoeringsdatum van de Gregoriaanse kalender, met een verschil van tien dagen – tot 29 februari 1700-, elf dagen – vanaf 29 februari 1700-, twaalf – vanaf 29 februari 1800- of dertien – vanaf 29 februari 1900.

Voor allerlei landen gelden heel verschillende invoeringsdata: Denemarken/Noorwegen en Duitse protestanten 18=28 februari 1700, Groot-Brittannië 2=13 september 1752, Japan 1=13 januari 1873, Rusland

31 januari=13 februari 1918, China 1=14 januari 1921, Turkije 1=14 januari 1927.¹¹ (Node mist men een wereldwijd kalendarium met per land een tabel van de oorspronkelijke data plus zondagsletter naast de Gregoriaanse kalender.)

Een illustratief voorbeeld van dateringsverwarring is de capitulatie van Nieuw Amsterdam, zoals viel op te merken bij de Hudson-herdenking in 2009. In Engelstalige beschrijvingen, meestal zonder enige toelichting vermeld als 27 augustus 1664, vindt men in de Nederlandse literatuur vaak 6 september, evenmin met nadere uitleg. Zelden slechts komt men de notatie 27 augustus/6 september 1664 tegen, als uiting van het verschil van tien dagen in de zeventiende eeuw tussen de Engelse Juliaanse kalender (O.S.) en de Gregoriaanse van de West-Indische Compagnie (N.S.). De enkele keer dat 7 september is genoteerd, kan worden begrepen als een beschrijving van ná de kalenderwisseling van 2=13 september 1752, waardoor 27 augustus uiteraard elf dagen later uitkomt op 7 september in plaats van na tien dagen op 6 september.¹²

Soms treft men ook nog de datering 8 of 9 sept. 1664 aan – weer zonder enige verklaring –, maar dat blijkt dan de maandag te zijn dat Pieter Stuyvesant de capitulatievoorwaarden van de zaterdag daarvoor heeft aanvaard.¹³ Zodoende wordt de werkelijke capitulatie datum helemaal correct en compleet: 29 augustus/8 september 1664, 29 augustus/9 september 1664.

Friesland en Groningen

Voor een correcte dubbele datering met O.S./N.S. én O.S./M.S. zijn de precieze invoeringsdata van de Gregoriaanse aanpak van praktisch belang. Zoals eerder vermeld, was per 1=12 januari 1701 toen door de Staten van Friesland en die van Stad en Ommelanden de nieuwe kalender werd ingesteld, vanwege het Gregoriaans schrikkeladvrije eeuwjaar 1700 intussen het verschil 11 dagen geworden. Maatschappelijk heeft dit in beide provincies tot een generatie geleden doorgewerkt in veel jaarcontracten voor huizen, landerijen en personeel! Op 1+11=12 'oude mei' zag men arbeiders – soms ook kwam een boer met zijn levende have en goed langs. Ook was er een halfjaar later 'oud-allerheiligen' (12 november) als dag voor de contante pachtbetaling.¹⁴

Wie vindt dat geschiedschrijving vooral ook aandacht moet tonen voor de ontwikkeling van maatschappelijke verschijnselen, kan niet anders dan

Osinga

betreuen dat de Historie van Groningen en de Geschiedenis van Friesland – en deszelfs canon – dit volstrekt over het hoofd zien. Voor de historici van de Fryske Akademy (FA) en het Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur (KFG) is dit een gemiste kans, omdat zij beter hadden kunnen – en dus moeten – weten; in 1988 stond immers in het wetenschappelijk tijdschrift *It Beaken* van de FA de in keurig Fries vertaalde doctoraalscriptie – met Nederlandse samenvatting – over 'Friesland en de Nieuwe Stijl.

Maatschappelijke gevolgen van de invoering van de verbeterde Juliaanse tijdrekening (1701).¹⁵ Ondanks herhaalde aansporingen in de regionale pers, in verband met Saskia400jaar activiteiten, om aandacht voor de verschillen tussen de toenmalige Juliaanse data en de huidige Gregoriaanse gaan de FA- en KFG-specialisten ook nu nog onverdroten voort met het presenteren van Juliaanse datums alsof het Gregoriaanse zijn, in hun publicaties in het jaarboek *De Vrije Fries* en het tijdschrift *It Beaken*.¹⁶

C/F

Wie in een Celsius-omgeving zonder enige waarschuwing of toelichting Fahrenheit-temperaturen gebruikt, wordt wetenschappelijk én praktisch als erg deficiënt beoordeeld. In de historiografie op alle niveaus past een zelfde oordeel over het presenteren van data volgens de Gregoriaanse norm terwijl het in feite een Juliaanse – of wellicht nog andere – kalender betreft. Beschouwt men correcte datering als onmisbare hoeksteen van de historische wetenschap dan is kritisch en secuur gebruik van beide kalenders geboden. Daarom is de geschiedenisbeoefening bepaald gediend met voor Juliaanse feiten een dubbele notatie met O.S./N.S., die in voorkomend geval met O.S./M.S. wordt aangevuld. Het hier nieuwe begrip Moderne Stijl is een nuttige en nodige aanvulling op de Oude en Nieuwe Stijl om oorspronkelijk Juliaanse data correct en compleet weer te geven volgens zowel de toenmalige als de huidige Gregoriaanse kalender.

Noten

- 1 Zie: J. W. de Crane, *Historische verhandeling over den Nieuwen Stijl, en deszelfs invoering in ons vaderland, bijzonder in Vriesland* (Workum, 1826), 6-11; J. W. de Crane, *Tweede historische verhandeling over den Nieuwen Stijl, en deszelfs*

invoering en gebruik in ons vaderland, bijzonder bij de Staten-Generaal en over de moeilijkheden uit de lange gehechtheid van sommige gewesten aan den Ouden ontstaan (Workum, 1835), 9; R. Fruin, *Handboek der chronologie* (Alphen aan den Rijn: Samsom, 1934), 9; J. W. D. Jongma, “Fryslân en de Nije Styl. Maatskiplike effekten fan de ynfiering fan de ferbettere Juliaanske tiidrekening (1701),” *It Beaken* 50 (1988): 80-81; J. Smit, “De invoering van de Gregoriaanse tijdrekening in de Noordelijke Nederlanden,” *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* VI-8 (1929), 125; E. I. Strubbe en L. Voet, *De Chronologie van de Middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden* (Amsterdam, 1960), 34 en 46; H. Watkins, *Time Counts. The Story of the Calendar* (New York: Philosophical Library, 1954), 9; W. E. van Wijk, *De Gregoriaanse kalender. Een technisch-tijdrekenkundige studie* (Maastricht, 1932), 4-8 en 43-47.

2. Zie: Fruin, 9; Strubbe en Voet, 47; Watkins, 71.
3. Zie: De Crane, *Historische verhandeling*, 19-41; De Crane, *Tweede historische verhandeling*, 22; Smit, 128-130; Strubbe en Voet, 48; Van Wijk, 76.
4. Zie: De Crane, *Historische verhandeling*, 26; Smit, 128-130; Strubbe en Voet, 48; Van Wijk, 57.
5. Zie: J. Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als lectuur en handelswaar* (Walburg Pers, 1999); F. Schreiber, *Groninger Almanak* (RuitenbergBoek B.V., 2008).
6. *Leeuwarder Courant* (15 juni 2013), ‘Stijl’ 13; *Leeuwarder Courant* (5 januari 2015), 3.
7. W. Frederik, *Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe. 1643-1649, 1651-1654*, ed. J. Visser en G. N. van der Plaats (Den Haag: Historisch Genootschap, 1995), 94, 4-5.
8. H. Spanninga, *Gulden Vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland 1600-1640* (Hilversum: Verloren, 1995), 268-269.
9. B. Broos, “De bronnen over Rembrandt anno 1983,” *Kroniek van het Rembrandthuis* 35, 1 (1983): 1-31, 18.
10. Zie: Fruin, 10; Jongma, 80-85; Smit, 131-135; Van Wijk, 58-61.
11. Zie: Fruin, 9-40; Strubbe en Voet, 47; Watkins, 6 en 71; Van Wijk, 61-68.
12. Zie: W.K. Kayanagh (ed.), *Foundations of Colonial America. A Documentary History, vol. 2* (New York: Chelsea House, 1973), 800; H. Krabbendam et al., *Four Centuries of Dutch-American Relations* (Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2009), 31 en 132.
13. R. Shorto, *The Island at the Center of the World: The Epic Story of Dutch Manhattan and the Forgotten Colony that Shaped America* (Londen: Vintage, 2004), 335-340.
14. F. Schreiber, *Groningse volksgebruiken* (RuitenbergBoek B.V., 2005); Schreiber, *Groninger Almanak*.
15. Jongma, 77-93.
16. Zie: *Leeuwarder Courant* (9 augustus 2012), “Podium,” 5; *Leeuwarder Courant* (2 november 2012), 19; *Leeuwarder Courant* (20 augustus 2013), 23; *Leeuwarder Courant* (27 augustus 2013), 15; *Leeuwarder Courant* (7 november 2013), 27; B. Broos, “Wopke Eekhoff en de ‘ontdekking’ van Saskia Uylenburgh als vrouw van Rembrandt,” *De Vrije Fries* 94 (2014): 85-106.

